

Magdalena Dąbrowska
Uniwersytet Warszawski

JESZCZE RAZ O KOLUMBACH ROSYJSKIEJ PROWINCJI
(PODRÓŻ WOKÓŁ MOSKWY NIKOŁAJA KARAMZINA,
PODRÓŻ DO KRONSZTADU PIOTRA SZALIKOWA
I PODRÓŻ DO POŁUDNIOWEJ ROSJI WŁADIMIRA IZMAJŁOWA)

Sentymentalne „szlaki podróżnicze” — szlaki, które przedstawiają sentymentalności w szkicach podróżniczych i podróżach sentymentalnych — prowadzą w wielu różnych kierunkach. Ta wielka różnorodność jest jednak często pozorna, okazuje się bowiem, że między poszczególnymi — na pierwszy rzut oka mającymi całkiem inny przebieg — podróżami występuje więcej podobieństw niż różnic. Tak ma się rzecz z wyjazdami — z jednej strony — na obszary podstołeczne, obrzeża Moskwy i Petersburga, oraz — z drugiej — w dalekie, peryferyjne gubernie państwa rosyjskiego: w obu przypadkach mamy do czynienia z podróżami po ziemiach prowincjonalnych, bądź to po „prowincji podstołecznej”, bądź po „stolicach prowincji”. Prowincja zaś, oglądana przez pisarzy z dwóch perspektyw — jej oblicza współczesnego oraz przede wszystkim przeszłości historycznej, stała się w drugiej połowie XVIII wieku wielkim „o d k r y c i e m literacko-geograficznym”, „na nowo o d k r y t ą przestrzenią rosyjską”¹. Odtworzenie przebiegu „szlaków podróżniczych” i wyjaśnienie powodów ich wyboru należą do głównych zadań stojących przed badaczami szkiców podróżniczych i podróży sentymentalnych².

Okolice dawnej stolicy rosyjskiej cieszyły się szczególnym powodzeniem wśród sentymentalistów. Przyczynił się do tego Nikołaj Michajłowicz Karamzin (1766–1826), kojarzony w tym kontekście niezmiennie z *Biedną Lizą* (1792). Ale przecież nie w *Biednej Lizie* stawia sobie pisarz za cel zapoznanie

¹ O.M.Гончарова: *Власть традиции и „новая Россия” в литературном сознании второй половины XVIII века*. Санкт-Петербург 2004, s.33. Podkreślenia — M.D.

² Zob. też wcześniejszy artykuł (też autorki) o podróżnikach sentymentalnych jako odkrywca rosyjskiej prowincji, którego niniejsza praca — co stara się podkreślić jej tytuł — stanowi kontynuację: M. Dąbrowska: *Kolumb rosyjskiej prowincji. O „Podróży do Kazania, Wiatki i Orenburga” Maksima Niewzorowa*. „Przegląd Rusycystyczny” 2007, z. 3, s. 5–18.

rodaków z prowincją. Nie stawia go sobie nawet wtedy, gdy w jej ekspozycji rysuje panoramę obrzeży Moskwy ze Wzgórzami Worobiowymi, wsią Kołomienskoje i znajdującym się w niej „wysokim pałacem”, połyskującymi w słońcu „złotymi kopułami” Klasztoru Daniłowskiego i — jakby dla kontrastu — „mrocznymi, gotyckimi basztami” na wpół zrujnowanego Klasztoru Simonowskiego; nie stawia go sobie także wtedy, gdy wspomina czasy pustoszenia tych ziem przez „srogich Tatarów i Litwinów”³. Jego realizację należy wiązać raczej z mniej znanymi od *Biednej Lizy* „rozmyślaniami, szkicami, zapiskami, podróżami”, jak za Władimirem Murawiewem⁴ da się określić ogólnie *Historyczne wspomnienia i spostrzeżenia w drodze do Trojcy i w tym klasztorze (Исторические воспоминания и замечания на пути к Троице и в сем монастыре, 1803)*, *Zapiskę o pamiętnych miejscach Moskwy (Записка о московских достопамятностях, 1817)* czy wreszcie wykazującą się wśród nich najsilniejszymi związkami z prozą sentymentalną — przypominającą „podróż sentymentalną w miniaturze” — *Podróż wokół Moskwy (Путешествие вокруг Москвы, 1803)*. Okolice dawnej rosyjskiej stolicy znalazły w Karamzinie największego z sentymentalistów miłośnika i znawcę⁵.

Podróż wokół Moskwy to ujęta w formę listu do przyjaciela relacja z przejazdu po okolicach podstołecznych, odbytej jesienią i prowadzącej przez Kuskowo do Kołomny i dalej w stronę połączenia rzek Moskwy i Oki. „Ludzie moi nie pojmują oczywiście, jak można jeździć po błocie dla przyjemności i w Kołomnie szukać rzeczy ciekawych” — stwierdza podróżnik na wstępie, dając do zrozumienia, że ani pora wyjazdu, ani trasa nie spotkały się z aprobatą otoczenia: jesienią zwykło się przecież „siedzieć przy kominku, a nie wędrować”, zaś na cel wędrowki nie wybiera się raczej — a na pewno dalecy są od tego cudzoziemcy, ograniczający się do przyjazdu do Moskwy i obejrzenia w niej „wielkiej armaty i rozbitego dzwonu” — miejsc mało znanych, „opuszczonych i zapomnianych”⁶. Na okolice Moskwy patrzy podróżnik oczami historyka i nawet nazywa swoje listy — napisany (opatrzoney nagłówkiem „List pierwszy. Z Kołomny, dnia 14 września”) i mające powstać po wznowieniu wyprawy na wiosnę — „historycznymi”; jedynie sporadycznie zdarza się mu powiedzieć coś o zajęciach miejscowej ludności (rozwój różnych rodzajów rzemiosła, przede wszystkim tkactwa, a także

³ Zob. o tym szerzej: M. Dąbrowska: *Rosyjska opowieść sentymentalna przelomu XVIII i XIX wieku*. Warszawa 2003, s. 98–101 i 198–200.

⁴ Zob.: Н.М. Карамзин: *Записки старого московского жителя. Избранная проза*. Состав., вступ. статья и примеч. В.Б. Муравьева. Москва 1988, s. 527 (spis treści).

⁵ Рог.: Н.П. Верховская: *Карамзин в Москве и Подмосковье*. Москва 1968.

⁶ Н.М. Карамзин: *Путешествие вокруг Москвы*. W: Н.М. Карамзин: *Записки старого...*, s. 264, 267.

sadownictwa), a na zakończenie składa obietnicę, że w przyszłości czasem „pozwoli sobie być [...] malarzem” lub „opowie [...] jakąś anegdotę”⁷. Głównym przedmiotem zainteresowania czyni podróżnik związki oglądanych miejsc z wielkimi postaciami dziejów ojczystych, poczynając od władców, przez członków znakomitych rodów, a kończąc na dowódcach wojskowych: dlatego też wspominając o wioskach między Kuskowem i Kołomną, podkreśla, że są one własnością rodziny Szeremietiewów, na samą Kołomnę patrzy przez pryzmat miejsca, w którym Dymitr Doński dokonał przeglądu pułków przed wyprawą przeciw Mamajowi, a z kolei Kuskowo jest dla niego miejscem, w którym dwukrotnie gościła Katarzyna II. Można zaryzykować stwierdzenie, że dzieje ojczyste są dla podróżnika dziejami wielkich postaci, bowiem, jak sam zauważa, „pamięć i ślady tych ludzi zdobią miejsca lepiej niż wszystkie wspaniałe gmachy”⁸. Zajmująca wydaje się dla niego zresztą wszelka dawność: stąd opis Kołomny rozpoczyna od zaznaczenia, że najstarsze wzmianki kronikarskie o niej pochodzą aż z XII wieku. Tematyka historyczna jest tym, co w sposób zasadniczy różni ten szkic Karamzina od innych „podróży sentymentalnych w miniaturze” (chodzi o „przechadzki”, grupę szkiców podróżniczych, zawierających opis pieszej wędrówki narratora po pobliskiej okolicy), w całości wypełnionych charakterystykami przyrody i refleksjami o świecie i losie ludzkim⁹, ale jednocześnie pozwala rozpatrywać go w powiązaniu z działalnością Karamzina na polu historiograficznym i jego monumentalną *Historią państwa rosyjskiego* (*История государства российскою*). Jak widać więc, w rolę „Kolumba rosyjskiej historii”¹⁰ wcielił się prozaik przy wielu różnych okazjach.

Poznanie i przez to wydobywanie z zapomnienia peryferyjnych zakątków rozległego państwa rosyjskiego oraz wyszukiwanie w nich śladów wielkich ludzi są głównymi rysami postawy nie tylko narratora szkicu Karamzina, ale w ogóle większości sentymentalnych „odkrywców prowincji”, prawdziwych — jeśli powtórzyć określenie, jakie otrzymał ten twórca — „Kolumbów” rodzimej przeszłości i współczesności.

Okolice nowej — założonej w 1703 roku — stolicy rosyjskiej zostały przedstawione w *Podróży do Kronsztadu 1805 roku* (*Путешествие в Кронштадт 1805 года*) Piotra Iwanowicza Szalikowa (1768–1852). Oprócz wymienionego w tytule Kronsztadu znalazły się na trasie podróży

⁷ Tamże, s. 268.

⁸ Tamże, s. 264.

⁹ Zob. o tym: M. Dąbrowska: *Przechadzki i przejażdżki samotnych marzycieli. Z dziejów rosyjskiej prozy sentymentalnej przełomu XVIII i XIX wieku*. „Studia i szkice slawistyczne”. Red. B. Kodzis. Nr 7. Opole 2006, s. 9–20.

¹⁰ Zob.: Ю.М. Лотман: *Колумб русской истории*. В кн.: Ю.М. Лотман: *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии*. Санкт-Петербург 1997, s. 565–587.

— rozpoczętej i zakończonej w stolicy — Oranienbaum i Peterhof. Z myślą o napisaniu czegoś o tych miejscach nosił się Szalikow prawdopodobnie już w czasach pracy nad poprzednimi podrózkami sentymentalnymi (dwie „podróże do Małorosji”), na co zdają się wskazywać zawarte w *Drugiej podróży do Małorosji* (*Другое путешествие в Малороссию*, 1804) słowa o „spoglądaniu na Północ”, podparte przypisem o planowanym na wiosnę wyjeździe do Petersburga.

Podróż do Kronsztadu... to zapis wyprawy śladami Piotra I. Zamiast jednego występuje w niej dwóch „Kolumbów”: jest nim nie tylko, jak ma to miejsce zwykle, podróżnik sentymentalny, ale także wielka postać historyczna sprzed wieku; jeden odkrył dla cywilizacji okolice Zatoki Fińskiej, zmieniając je z peryferyjnych w stołeczne, by drugi — podróżnik sentymentalny — mógł odkryć je na nowo po stu latach, dla siebie samego i własnych potrzeb poznawczych, odkrywając przy tym na nowo (zgodnie z zasadą, że poznanie miejsc nieznanych pozwala docenić uroki miejsc znajomych, „opatrzonych”) Moskwę. *Podróż do Kronsztadu...* to również zapis przechadzki śladem — właśnie „kronsztadzkim” — narratora Karamzinowskich *Listów podróżnika rosyjskiego* (*Письма русского путешественника*; 1791–1795, całość 1801): pierwszemu Kronsztad nie spodobał się, uważał go za miasto, od którego „trudno znaleźć [...] gorsze”¹¹, drugi miał o nim dobre zdanie, stwierdzał, parafrazując słowa poprzednika, że „trudno znaleźć miasto suchsze od Kronsztadu”¹². Podróżnik Szalikowa odnajduje miejsca odwiedzone przez podróżnika Karamzina, do jakich należy gospoda, przypominająca tamtemu przytułek dla ubogich, ale też nie ogranicza się do nich, kierując kroki do pałacu, cerkwi, szpitala i przedzalni.

Pochwałę cara-reformatora zawarł pisarz już wcześniej w *Podróży do Małorosji* (*Путешествие в Малороссию*, 1803)¹³, ale sposób przedstawienia Piotra I w niej i w *Podróży do Kronsztadu...* różni się od siebie dość znacząco: w pierwszej z nich jest on wyłącznie postacią historyczną, „wielkim śmiertelnym”¹⁴, triumfator w ważnej, ale odległej w czasie bitwie pod Połtawą, gdy tymczasem z drugiej wynika, że przeżył on swą epokę, znalazł trwałe miejsce w historii, ale nie odszedł do niej dzięki założonym miastom i wzniesionym gmachom. Z *Podróży do Kronsztadu...* wyłania

¹¹ Н.М. Карамзин: *Письма русского путешественника*. Ред. Ю.М. Лотман, Н.А. Марченко, Б.А. Успенский. Ленинград 1984, s. 388.

¹² *Путешествие в Кронштадт 1805 года, изданное К. П. Шаликовым*. Москва 1817, s. 13. Пор.: К* Ш*: *Путешествие в Кронштадт*, „Московский зритель” 1806, ч. 1, январь, s. 5–21, март, s. 5–12; ч. 3, июль, s. 5–17, август, s. 5–11.

¹³ O obu „podróżach do Małorosji” zob. szerzej: M. Dąbrowska: *Gatunek podróży sentymentalnej w twórczości Piotra Szalikowa („Podróż do Małorosji” i „Druga podróż do Małorosji”)*. „Przegląd Rusycystyczny” 2005, z. 1, s. 5–20.

¹⁴ *Путешествие в Малороссию, изданное К. П. Шаликовым*. Москва 1803, s. 129.

się obraz Piotra I jako założyciela nowej stolicy, wybitnego urbanisty i architekta; należycie zostają wyeksponowane też jego inicjatywy w zakresie rozwoju floty i zasługi militarne, reprezentowane tu przez zwycięską bitwę z Karolem XII, stoczoną w 1705 roku (mijało więc właśnie sto lat od niej) w pobliżu wyspy Kotlin. Od pochwały Piotra I przechodzi pisarz do pochwały dwóch późniejszych władczyń rosyjskich: Elżbiety, nazwanej „dobrą matką ojczyzny”, oraz Katarzyny II, jak pisze, „najsilniejszej monarchini na świecie”¹⁵. W sposobie przedstawienia Katarzyny II idzie śladami Gawriiła Romanowicza Dierżawina (1743-1816), twórcy ód *Felica* (Фелица, 1782), wspomnianej w rozdziale o Oranienbaumie, oraz *Wielmoża* (Вельможа; 1794, wyd. 1798), przytoczonej we fragmencie (trzy ostatnie wersy strofy szóstej) w rozdziale o Peterhofie. Kult Piotra I osiąga szczyt w końcowym — szóstym — rozdziale *Podróży do Kronsztadu...*: po powrocie do stolicy podróżnik udaje się pod pomnik „bohatera wojny i pokoju”¹⁶, by ułożyć tam ode na jego cześć.

Oto w jakich słowach przedstawia podróżnik Szalikowa dokonania Piotra I:

Творческая рука ПЕТРА Великого оставила [...] следы неизгладимые; она чертила планы, рисунки — все; беспримерный его гений окружает, останавливает вас на каждом шагу, и каждый предмет занимает душу истинно волшебным образом¹⁷.

В нем стояло [...] несколько больших и посредственных кораблей, фрегатов и прочих судов, которые были уже готовы к выходу и которые только ожидали Державного Зрителя к сему величественному зрелищу: император АЛЕКСАНДР еще не видал его и выбрал для того эпоху блестящую: столетие победы, одержанной ПЕТРОМ Великим над Карлом неустрашимым при острове *Котлине*, который тогда же получил имя Кронштадта и основание всего того, что ныне видим в нем¹⁸.

O podróży po okolicach Petersburga — w odróżnieniu od podróży po Małorosji — nie da się mówić jako o „zawieszanej w powietrzu”, przebiegającej przez miejsca, których na próżno szukać na mapie. Nie pozwalają na to zwłaszcza zawarte w relacji z niej opisy rezydencji podstołecznych: pałacu i otaczającego go ogrodu z oranżeriami w Oranienbaumie oraz — tu hierarchia ważności odwraca się — ogrodu z żywopłotami, sadzawkami, fontannami, rzeźbami, posągami i położonego pośród nich pałacu w Peterhofie. Nie pozwalają na to również w pewnym stopniu opisy spotkań z ludźmi i obrazy pejzażu. Sporą część pobytu w Kronsztadzie wypełniają podróżnikowi spotkania z przyjacielem B*, a także — zorganizowane przez

¹⁵ *Путешествие в Кронштадт...*, s. 37.

¹⁶ Tamże, s. 55.

¹⁷ Tamże, s. 13.

¹⁸ Tamże, s. 14–16.

niego — zwiedzanie cumującego u nabrzeża okrętu liniowego i rozmowy z szykującymi się do wyjścia w morze marynarzami. W drodze do Kronsztaadu podróżnik staje się świadkiem burzy na morzu i ogląda z pokładu statku panoramę linii brzegowej, by po wyjściu na ląd napawać się urokami letniej nocy i obserwować zachód słońca, starając się wychwycić w każdym detalu przyrody ślad sąsiedztwa morza. Warto dodać, iż w opisach pejzażu wykorzystuje autor rozwiązania należące do stałego repertuaru sentymentalistów, opierając je — jak w stwierdzeniach, że słońce to „promienisty oblubieniec przyrody”, a „rozległa wilgotna dolina, zapraszająca do spacerów po swej lustrzanej tafli” to morze¹⁹ — na ciągach peryfrastycznie-hiperbolicznych. O podróży po okolicach nowej stolicy rosyjskiej nie da się mówić jako o „zawieszanej w powietrzu”, ponieważ nie jest już ona — jak dwie podróże po Małorosji — jedynie stanem świadomości; jest stanem fizycznym, możliwą do opisanie w miarach czasu i przestrzeni czynnością przemieszczania się z miejsca na miejsce.

Okolice stolic w ogóle miały dla sentymentalistów znaczenie szczególne. Jak wskazują na to Karamzinowskie *Listy podróżnika rosyjskiego*, chodzi o obrzeża nie tylko Moskwy i Petersburga, ale także metropolii zachodnich, Paryża czy Londynu²⁰.

Odległe gubernie państwa rosyjskiego cieszyły się w gronie sentymentalistów jeszcze większym zainteresowaniem niż obrzeża stolic. Szczególną uwagę poświęcają szeroko rozumianym ziemiom południowym, co potwierdza recenzja zamieszczona w 1805 roku na łamach wydawanego przez Iwana Iwanowicza Martynowa (1771–1833) pisma „Северный Вестник”²¹; przedmiotem opisu i porównania są w niej trzy podróże sentymentalne: „podróż do Małorosji” Szalikowa, *Podróż po całym Krymie i Besarabii w 1799 roku...* (*Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году. С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, 1800) Pawła Iwanowicza Sumarokowa (?–1846) oraz *Podróż do południowej Rosji* (*Путешествие в полуденную Россию*) Władimira Wasiljewicza Izmajłowa (1773–1830), mająca w początkach XIX wieku kolejne — różniące się od siebie — wydania, w latach 1800–1802 i 1805²². Z tej i z co najmniej

¹⁹ Tamże, s. 38, 1–2.

²⁰ Okolice podparyskie — jak wynika ze słów podróżnika, również „bogate w Sztukę” jak sama stolica (list 122) — reprezentuje Ermenonville, miejsce ostatnich chwil życia i śmierci J.J. Rousseau, wyrosłe dla miłośników jego pisarstwa — z uwagi na zachowane pamiątki — na cel pielgrzymek i ośrodek kultu (list 124). W podobnym celu — by zobaczyć miejsca związane z wielkimi postaciami kultury i poczuć ich atmosferę — udał się podróżnik do podlondyńskiej wioski Twickenham, gdzie zachowały się ślady A. Pope’a i J. Thomsona (list 155).

²¹ [Б.п.]: *Письмо к издателю*. „Северный Вестник” 1805, ч. 5, nr 1 (январь), s. 102–108.

²² Do późniejszego wydania — jak czytamy na stronie tytułowej, „nowego, ponownie opracowanego przez Autora” — Izmajłow wprowadził zmiany, prowadzące do zredukowania

jeszcze jednej recenzji, zamieszczonej w 1806 roku w piśmie „Вестник Европы”, wynika, że *Podróż do południowej Rosji* opiera się na połączeniu — znamionym dla „dupaty’owskiej” odmiany gatunku²³ — zapisu przeżyć podróżnika (co akcentuje druga z recenzji²⁴ i na czym zdaje się w głównej mierze zależeć samemu Izmałowowi²⁵) z informacjami o odwiedzanych przez niego miejscach (o czym mowa jest w pierwszej recenzji²⁶). Znalezienie się na ziemiach południowych pozwala podróżnikowi sentymentalnemu zarówno przeżyć coś nowego, jak i uzupełnić swój stan wiedzy, przede wszystkim z zakresu geografii i historii.

Под небом любезного отечества странствую с душою мирною и ясною²⁷.

Вхожу в маленькую комнату, нанятую мною. [...] Разбираю книги свои, выставляю дорожной письменной ящик и с душою и мыслями поселяюсь в новом кабинете моем. Тут буду возвращать веки, в мраке древности сокрытые; буду вопрошать тени людей и памятники природы; буду наконец беседовать с друзьями о происшествиях мира, о судьбе земных народов, и о моих собственных чувствах²⁸.

— rozpoczyna Izmałowowski podróżnik relację z pobytu w „południowej Rosji”. Trasa przejazdu — przedstawionego w formie epistolarnej: w czte-

warstwy emocjonalnej; poprawki dotyczyły też ukształtowania stylistycznego. Zob. o tym: Н.Н. Булич: *Очерки по истории русской литературы и просвещения с начала XIX века*. Т. 1. Санкт-Петербург 1902, s. 114.

To właśnie — późniejsze — wydanie stanie się przedmiotem opisu w niniejszym artykule.

²³ Zob.: Т.Роболі: *Литература „путешествий”*. W: *Русская проза*. Ред. Б.М. Эйхенбаум и Б.Н. Тынянов. Ленинград 1926, s. 48.

²⁴ „Письма просвещенного путешественника — искусным пером описавшего виденные предметы, которые казались ему более любопытными, более действовали на его душу и сердце — всегда будут уважаемы. [...] Г. Автор видел, чувствовал, восхищался и описывал. Живые и разнообразные мысли, прелестные картины и живописный слог — хотя и не везде правильный — составляют достоинства сей книги”. Zob.: [Б.п.]: „Путешествие в полуденную Россию Владимира Измайлова. Новое издание, вновь обработанное Автором”. 4 Ч. Москва 1805. „Вестник Европы” 1806. Ч. XXV. № 1 (январь), s. 44. Podkreślenia — M.D.

²⁵ Potwierdza to wybrane przez pisarza motto, zaczerpnięte właśnie z *Listów o Włoszech w 1785 roku (Lettres sur l’Italie en 1785; 1788)* Charles’a Dupaty’ego (1746–1788): „Niech inni marmury, obrazy, medale i naturalnej historii płody [...] wywożą; ja na czuciach, sentymentach i wyobrazeniach przestaję”. Zob.: *Listy o Włoszech napisane po francusku w 1785 roku przez prezydenta parlamentu w Bordeaux Pana Dupaty*. [Tłum. M. Olszewski]. Cz. 2. Wilno 1818, s. 74.

²⁶ „К. Шаликов видел Малороссию глазами чувствительного путешественника. Его картины мало питают душу ищущих познания; так описывали полуденную Россию и Крым Измайлов и Сумароков”. Zob.: [Б.п.]: *Письмо к издателю...*, s. 104. Podkreślenie — M.D.

²⁷ *Путешествие в полуденную Россию Владимира Измайлова. Новое издание, вновь обработанное Автором*. Ч. 1. Москва 1805, s. 3.

²⁸ Tamże, s. 15.

rech częściach znalazło się łącznie ponad sto listów (od trzydziestu trzech w przedostatniej do dziewiętnastu w ostatniej), opatrzonych numerami, nagłówkami z oznaczeniem miejsca pobytu i niekiedy mottami — wiedzie przez Kijów i Połtawę, Cherson, Nikołajew, Oczaków, Odessę, Owidopol, Perekop, Sewastopol, Jałtę, Symferopol, Eupatorię w kierunku Astrachania (pełna lista odwiedzonych miejsc jest, rzecz oczywista, dłuższa). Jeszcze wyraziściej zaznacza Izmajłowowski zakończenie całego przedsięwzięcia:

Здесь кладу посох; здесь заключается мое путешествие; здесь, как мореплаватель у пристани, обращаю взоры на путь мною совершённый²⁹.

Естьли путешествие по Европе остается одною из приятнейших надежд жизни моей, то путешествие по России всегда будет для меня самым приятным воспоминанием³⁰.

W istocie można nie wychodzić poza partie początkowe i końcowe (oparte na podobnym schemacie tworzą ramę kompozycyjną całości, zbudowaną, jak widać, z wykorzystaniem konwencjonalnych obrazów literackich), ażeby zorientować się, jakie cele przyświecają Izmajłowowi przy pisaniu *Podróży do południowej Rosji*, stwierdzając też, iż są one zbieżne — przynajmniej w ogólnych zarysach — z tym, co zamierzali przekazać w opisach podróży po dalekich guberniach państwa rosyjskiego inni sentymentalisci, Paweł Sumarokow w *Podróży po całym Krymie i Besarabii...*³¹ czy Maksim Niewzorow w *Podróży do Kazania, Wiatki i Orenburga...* Wszyscy trzej pisarze przedstawiają ziemie prowincjonalne przez pryzmat — z jednej strony — wydarzeń historycznych oraz — z drugiej — ich oblicza współczesnego. Wszyscy wzbogacają obrazy przeszłości grą emocji i wyobrażeń, nakłaniając do tego samego czytelników. Każdy z nich wreszcie stawia sobie za cel pochwałę państwa rosyjskiego i jego władców, zarówno dawniejszych, jak i bliższych współczesności³². W istocie nie trzeba też wychodzić poza partie początkowe i końcowe, aby zorientować się, co różni Izmajłowowską *Podróż do południowej Rosji* od utworów Sumarokowa i Niewzorowa oraz co w ogóle wyróżnia ją na tle rosyjskich podróży sentymentalnych.

A oto jeszcze inna deklaracja zainteresowania narratora historią i teraźniejszością:

²⁹ Путешествие в полуденную Россию..., ч. 4, s. 102.

³⁰ Tamże, s. 104.

³¹ Zob.: Н. Гудзий: *К истории русского сентиментализма. (Путешествия в Крым П.И.Сумарокова)*. „Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии” 1919, № 56, s. 131–143.

³² Пор.: А.Зорин: *Кормя двуглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII – первой трети XIX века*. Москва 2001.

Здания и статуи, памятники и картины не возбуждали б благородного жара в душе нашей, естлиб они не имели отношения к какому-нибудь великому происшествию или славному делу, сохраненному Историею. Познание нравов и людей, при их жизни, еще любопытнее³³.

Nie da się natomiast wywnioskować z fragmentów początkowych i końcowych, że nie są to jedyne obiekty zainteresowań podróżnika. Ważne miejsce w *Podróży do południowej Rosji* zajmują liryczne opisy przyrody oraz opowieści o tematyce miłosnej, jak stwierdza sam jej narrator, o „nowych ofiarach miłości”, „nowych cierpiętnikach uczuciowości” (część II, list XXII). „Nie mogę kontynuować — czy moje są pełne łez, serce jest pełne smutku” — kończy podróżnik jedną z nich, wskazując w tych słowach na panującą w niej atmosferę emocjonalną (część II, list VI); równie znaczące zdanie wprowadza do drugiej, określając dzieje opisywanej postaci jako „wypadek nowego Wertera” (część II, list XXII), jako kolejną rosyjską „werteriadę”. Połączenie rozważań historycznych i opisów życia współczesnego w różnych jego przejawach oraz obrazów przyrody i opowieści miłosnych sprawia, że *Podróż do południowej Rosji* jawi się jako jedna z najbogatszych tematycznie podróży sentymentalnych.

Znalezienie się na obszarach południowej Rosji skłania w sposób naturalny do zainteresowania się przeszłością grecką, rzymską i bizantyjską, okresem państwa kijowskiego, wreszcie wydarzeniami XVIII wieku; w polu widzenia mogą znaleźć się dzieje Kozaków i Kaukazu. Nimi właśnie zajmuje się podróżnik Izmajłowa: wspomina o Owidiuszu (część II, list XV i in.)³⁴ i cesarzu Konstantynie Wielkim (część II, list V); pisze o królu Pontu Mityratesie VI Eupatorze, założycielu Eupatorii (część III, list XXIV); przywołuje księcia Włodzimierza i księżną Olgę (część I, list VII i in.) oraz świętych Borysa i Gleba (część I, list XX); stale ma w pamięci Piotra I (część I, listy XXI–XXIII, część IV, list X i in.) i Katarzynę II (część II, list I, część III, list XXX i in.). Szczególnie ważne wydają się wydarzenia schyłku XVIII stulecia, zwłaszcza te, które dotyczyły się Krymu³⁵. Jak pisze Andriej Zorin, przyłączenie tych ziem — w wyniku wojen i zabiegów dyplomatycznych — czyniło państwo rosyjskie bezpośrednim spadkobiercą „klasycznej Hellady” i „chrześcijańskiego

³³ *Путешествие в полуденную Россию...*, ч. 1, s. 89–90.

³⁴ Chodzi o zesłanie Owidiusza za (jak sam stwierdzał) „pieśń i błąd” (*carmen et error*) do Tomi nad Morzem Czarnym, trwające od 8 r. n.e. do śmierci poety w r. 17 lub 18 n.e.

³⁵ Chodzi przede wszystkim o wojny rosyjsko-tureckie z lat 1768–1774 i 1787–1792 (zakończone pokojami w Kuczük Kajnardzi w 1774 roku i Jassach w 1792 roku) oraz o włączenie Krymu do państwa rosyjskiego w 1783 roku i związane z drugą z wojen zdobycie przez oddziały Grigorija Potiomkina twierdzy Oczaków. Należy wspomnieć także o planach Katarzyny II wskrzeszenia pod rządami carskimi cesarstwa bizantyjskiego.

Bizancjum”; zawładnięcie nimi było „lepszym świadectwem potęgi Rosji niż wszystkie zwycięstwa i jednocześnie wskazywało w sposób symboliczny na oczywistość rozszerzenia w tym kierunku granic imperium”, a więc w kierunku tego miejsca, w którym „zrodziła się jej wiara i w którym po raz pierwszy miała ona styczność z kulturą grecką”³⁶. Nie ma zatem wiele przesady w zawartym w liście pierwszym stwierdzeniu podróżnika, że odwiedzane przez niego obszary były „teatrem wielkich wydarzeń”.

Jakiś czas temu włączone do państwa rosyjskiego pozostają ziemie południowe wciąż jeszcze słabo znane. Zatem i narrator *Podróży do południowej Rosji* zasługuje — podobnie jak przywoływany przez niego znany podróżnik, geograf i przyrodnik Piotr Simon Pallas³⁷ (część II, list XXV) — na miano „Kolumba rosyjskiej prowincji”:

Сей полуостров, столь знаменитой в древности и едва известной в дни наши, полуостров, достойной взгляда человеческого, но редко посещаемой путешественниками...³⁸

Należy podkreślić, iż ma on najgłębsze spośród podróżników sentymentalnych poczucie dotarcia do samych krańców państwa rosyjskiego i nawet krańców Europy:

Думал ли я, что на краю Европы ожидает меня романическая земля, романические люди, романическая происшествия?³⁹

W pierwszoplanowej obsadzie teatru dziejów widzi Izmajłowowski podróżnik Piotra I i Katarzynę II. Z nimi wiąże powstanie wielkiego — także pod względem obszaru — państwa rosyjskiego i do wzorowania się na nich skłania przyszytych carów:

До сего моря, которого воды омывают стены города Азова, известного в древности под названием Танаиса, распространил *Петр I* пределы Российской Империи. *Екатерина II* сделала другой шаг, отдалив границы до Черного моря.

³⁶ А. Зорин: *Кормя...*, s. 98, 100.

³⁷ Chodzi o prowadzone przez niego w latach 1793–1794 badania Krymu (oraz ziem nadwołżańskich i północnego Kaukazu) oraz pozostawione prace naukowe: *Podróż po różnych prowincjach państwa Rosyjskiego (Путешествие по разным провинциям Российской империи)*, t. 1–3, 1773–1788), *Flora Rosji (Флора России)*, t. 1–2, 1784–1788) i przede wszystkim najważniejszy w tym kontekście *Krótki opis fizyczny i topograficzny obwodu Tawrydzkiego (Краткое физическое и топографическое описание Таврической области)*, 1795). Zob. m.in.: Ю.К. Ефремов: *Петр Симон Паллас. W: Отечественные физико-географы и путешественники*. Red. Н.Б. Дик, Ю.К. Ефремов и др. Москва 1959, s. 132–145.

³⁸ *Путешествие в полуденную Россию...*, t. 3, s. 115.

³⁹ Tamże, t. 2, s. 100.

Куда двинут еще нас, на обширном пути народов, сила и мудрость тех Царей, которые наследуют их царство и славу?⁴⁰

Nie sposób oprzeć się wrażeniu, iż stawia on sobie tu za cel zrekonstruowanie etapów rozrastania się Rosji pod względem terytorialnym, wymieniając osoby, którym te etapy należy zawdzięczać, oraz sugerując kontynuację tego procesu w przyszłości.

Utrzymanych w tym duchu wypowiedzi o Piotrze I i Katarzynie II jest więcej:

Херсон есть творение *Екатерины*. Всемогущая воля ея назначает место города — и город возносится, люди селятся, стекаются купцы из отдаленнейших пределов света, и новой Херсон цветет, подобно древнему Херсону.

Так творил людей Петр I! так повелевает природе и человечеству сила творческого духа!⁴¹

W sposobie przedstawienia czasów minionych rzucają się w oczy dwie rzeczy. Narrator Izmajłowa, podobnie jak inni sentymentalni „odkrywczy prowincji”, podąża śladami wielkich postaci i wydarzeń historycznych, staje się zbieraczem pamiątek po nich: próbuje znaleźć (zresztą bez rezultatu) dom rodzinny Chieraskowa (część I, list XX)⁴², przemierza pole bitwy pod Połtawą (część I, listy XXI–XXII), zwiedza zrodzony z dawnych ruin Sewastopol (część III, list V), przybywa do Kefy, jakby „żywego obrazu spustoszeń czasu” (część III, list XVIII); zauważa wreszcie, że ruiny na Krymie są niczym Herkulanum i Pompeje, bo wszystkie stanowią świadectwo wypadków, które „odmieniły oblicze ziemi i narodów” (część III, list X). Warte podkreślenia jest natomiast to, że Izmajłowowski narrator nie absolutyzuje roli ruin w przekazie kulturowym i historycznym: wychodzi bowiem z założenia, że większą wagę niż one ma ludzka pamięć o przeszłości oraz emocje pobudzone przez nią; nie ma on wątpliwości co do „trwałości pamięci narodu, niezależnej od obecności namacalnych śladów historii”, co do tego, że „pamięć jest żywotniejsza niż pomniki, stawiane dla jej utrwalenia” — pisze o tym Andreas Schönle⁴³. Narrator Izmajłowa, podobnie jak inni podróżnicy sentymentalni, okrasza obrazy przeszłości emocjami i grą wyobraźni: w okolicach Kijowa wyobraża sobie czasy księstwa kijowskiego i snuje rozważania (jak podkreśla wspomniany badacz, melodramatyczne⁴⁴) o dobru i złu (część I, list

⁴⁰ *Путешествие в полуденную Россию...*, ч. 3, s. 127.

⁴¹ Tamże, ч. 2, s. 4–5.

⁴² Michaił Chieraskow (1733–1807) przyszedł na świat w Perejasławiu (gubernia połtawska).

⁴³ А. Шёнле: *Подлинность и вымысел в авторском самосознании русской литературы путешествий 1790–1840*. Перевод Д. Соловьева. Санкт-Петербург 2004, s. 110.

⁴⁴ Tamże, s. 111.

II), a w pobliżu Odessy przestrzega czytelników, aby nie szukali śladów Owidiusza (co jest zresztą możliwe jedynie w wyobraźni), ponieważ „są one niebezpieczne dla serca czulego” (część II, list XV). Godny podkreślenia jest natomiast nadzwyczaj duży udział wyobraźni w przekazywaniu wizji przeszłości: Izmajłowowski narrator nie widzi różnicy między faktami i legendami historycznymi, przetyka je jednymi drugimi, swobodnie łączy je ze sobą. Jak pisze o tym Andreas Schönle, za jego sprawą dokonuje się mitologizacja dziejów rodzimych, a status prawdziwego — tu dają o sobie znać założenia sentymentalizmu — otrzymuje w nich wydarzenie, wobec którego nie pozostało obojętne serce ludzkie⁴⁵. W opisie czasów minionych idzie pisarz raczej, jak sam wskazuje zresztą na to, śladami poety i filozofa niż historyka. „Я пишу не ученую книгу, но мое путешествие...”⁴⁶ — zastrzega się podróżnik, co nie przeszkadza mu jednak stwierdzić gdzie indziej: „Путешествие сего рода не терпит вымыслов”⁴⁷.

I wreszcie jeszcze jedna (oprócz dwóch wspomnianych) cecha postawy narratora *Podróży do południowej Rosji*, jaką jest nastawienie religijne. Nie chodzi przy tym o to, że na trasie przejazdu — dotyczy to zwłaszcza Kijowa, ważnego ośrodka życia duchowego — znajdują się świątynie. W istocie niewiele jest miejsc, wydarzeń i postaci, w których opisach nie pojawiłyby się akcenty religijne. Zasługi wielkich osób dla kraju i zakładanie nowych miast to najczęstsze konteksty, w których są one obecne:

Какая прекрасная мысль, поставить в храме Бога памятники великим людям! Молящийся Христианин, взирая на портреты славных мужей, вспоминая жизнь их, посвященную трудам и пользе, воспламенится усердием к заслуге, к отечеству, а особливо к религии, которая так награждает подвиги сынов своих⁴⁸.

Рождение Одессы есть чудо. В 1794 году было здесь одно пустое место; но в 1796 мгновенно вознесся город...⁴⁹

Słowa narratora o tym, że pisze nie „uczoną księgę”, lecz „swoją podróż” odnoszą się w równym stopniu do opisów oblicza współczesnego południowej Rosji. Nie zmienia tego stanu rzeczy nawet pojawienie się w jego listach uwag o miejscowym rolnictwie (część I, list I i in.) i handlu (część II, list XIV i in.), opisów miast (część I, list XVIII i in.), danych o położeniu geograficznym (część II, list I), uwag o zwyczajach, zajęciach i wyznaniu ludności (część II, list IV i in.). Południowa Rosja prezentuje się jako obszar

⁴⁵ Tamże, s. 113.

⁴⁶ *Путешествие в полуденную Россию...*, ч. 3, s. 68.

⁴⁷ Tamże, ч. 2, s. 44.

⁴⁸ Tamże, ч. 1, s. 24.

⁴⁹ Tamże, ч. 2, s. 64.

niezwykle zróżnicowany pod względem geograficznym i przyrodniczym, socjologicznym i etnograficznym, wyznaniowym i kulturowym.

Podróż do południowej Rosji — niewątpliwie najważniejsza, co nie oznacza, że najszerzej zbadana pozycja w dorobku Izmajłowa⁵⁰ — nie jest jednak jedyną, w której daje o sobie znać zainteresowanie pisarza ziemiami prowincjonalnymi. O okolicach Moskwy mowa jest w opowieści *Piękna Tatiana, mieszkająca u podnóża Wzgórz Worobiowych* (1804), napisanej zapewne nie bez wpływu *Biednej Lizy* Karamzina. W ogóle w kontekście zainteresowań Izmajłowa podróżami — bez względu na to, w jakim kierunku by one nie prowadziły — należy wymienić wydawane przez niego w 1804 roku czasopismo „Патриот”, zamieszczające „wypisy z ksiąg podróźniczych”⁵¹.

„Kolumbów” rodzimej prowincji można odnaleźć w prozie sentymentalnej więcej.

Magdalena Dąbrowska

ЕЩЕ РАЗ О КОЛУМБАХ РУССКОЙ ПРОВИНЦИИ (ПУТЕШЕСТВИЕ ВОКРУГ МОСКВЫ Н. КАРАМЗИНА, ПУТЕШЕСТВИЕ В КРОНШТАДТ П. ШАЛИКОВА И ПУТЕШЕСТВИЕ В ПОЛУДЕННЮЮ РОССИЮ В. ИЗМАЙЛОВА)

Резюме

Провинциальная Россия — окрестности Москвы и Петербурга, а также „полуденная Россия” — крупное литературно-географическое открытие XVIII века. Об этом свидетельствуют *Путешествие вокруг Москвы* (1803) Н.М. Карамзина, *Путешествие в Кронштадт...* (1806) П.И. Шаликова и *Путешествие в полуденную Россию* (1800–1802, 1805) В.В. Измайлова. Сентименталисты приводят в них исторические (деятельность Петра I и Екатерины II), а также географические, культурно-социологические и этнографические сведения.

⁵⁰ Głosy o niedostatecznym zainteresowaniu utworem Izmajłowa (oraz w ogóle gatunkiem podróży sentymentalnej) pojawiały się już w początkach XIX wieku: „Бездна книг у нас не рассмотренных, оставленных на произволе читателей. Скажите, [...] кто рассматривал у нас критически *Письма русского путешественника*. [...] Кто разобрал *Путешествие в полуденную Россию*”. Zob.: [Б.п.], [Б.н.]. „Северный Вестник” 1805, ч. 6, № 7 (июль), s. 292.

⁵¹ Zob.: А.Г. Максимов: „Патриот” 1804 года. Журнал воспитания, издаваемый Владимиром Измайловым. „Литературный вестник” 1904, т. 8, s. 8–19.

Magdalena Dąbrowska

A FEW MORE WORDS ON RUSSIAN PROVINCE COLUMBUSES
(*JOURNEY AROUND MOSCOW* BY N. KARAMZIN, *JOURNEY TO KRONSTADT*
BY P. SHALIKHOV AND *JOURNEY TO THE SOUTHERN RUSSIA* BY V. IZMAJLOV)

Summary

The provincial Russia — both the surroundings of the capitals (Moscow and Petersburg) and the distant guberniyas (including the Southern territories) — was a big 18th century literary and geographical discovery, as evidenced by the *Journey around Moscow* (1803) by N.M. Karamzin, *Journey to Kronstadt...* (1806) by P.I. Shalikhov and *Journey to the Southern Russia* (1800–1802, 1805) by V.V. Izmajlov. Those writers remind there of the historic events (including the reins of Peter I and Catherine II) and provide information on geography, culture, ethnography and sociology.